

Tot i les reserves amb què Meillet ho condiciona, sembla clar que el mot és un derivat regular en -MEN de l'arrel panindoeuropea TER- 'travessar, passar més enllà': itàlic TRĀ- id. (d'on *in-trare* i l'antic participi *trans*), scr. *tarati* 'passar enllà'; i, amb les formacions derivades en -μ-: gr. *τέμνω* 'situat al cap o fi', esc. ant. *θρομρ* 'vora, cantell', hitita *tarma-* 'clau, tac, tas-có', scr. no-clàssic *tarman-* 'punta' (Pok., *IEW*, 1075, 17, 20, 30): llavors el sentit inicial degué estar tant o més de la banda de 'límit, termenal', que de la part de 'molló, fita', per més que una cosa duia amb si l'altra, i es passaria de l'una a l'altra constantment i en totes dues direccions.

M-Lübke (*REW*, 8666) simplifica les coses massa, i massa lleugerament, en admetre com a romànica la forma *TERMEN*, i no *TERMINUS*. Totes dues degueren perviure fins al romànic comú: compenetrant-se cada vegada més; fonent-se més i més, des del moment que s'anà esborrant la distinció entre neutre i masculí (*termina* podia correspondre igual a un sing. *terminu* al qual s'anava reduint cada cop més la llengua) i fonent-se del tot en una gran part de la Romània on s'anava obliterant més o menys la diferència en -u i -e; dóna massa valor a l'it. comú *tèrmine*, amb -e; tampoc podem donar gaire valor al fet que Gregori de Tours i altres fonts de baix llatí relativament antigues (veg. infra per a Cat., i Du C.) portin *termen*, quan en aqueix territori la vocal final era ja tan dèbil o inexistent.

En la realitat el fet és que les llengües que mantingueren distinció en les finals postulen les unes -u i les altres -e. El sard ant. *tèrmene* és important perquè està molt documentat en termenals i afrontacions dels condaghes arcaïcs dels Ss. XI-XIII, tant els logudoresos (Silki, Trullas) com campidaneses (*carte cagliaritane*): MLWagner, *DESdo*. II, 513a (avui *trèmene*, *trèmm-*); i aquest, junt amb l'it. i alguns dialectes seus, postulen *TERMEN*; probt. també la forma *tèrmi* (no **tèrmou*) de certes valls gascones,¹ correspon també a aquesta forma; el cast. *término* no prova gran cosa car presenta tractament savi (i allà el mot llatí, concurrenciat pels únics populars *mojón* i *linde*, estigué sempre subjecte al llatí classicitzant).

Per altra banda, tanmateix, el port. *termo*, molt arrelat en tots els ordres és una constant de la llengua.⁴⁵ [S. XI, abundant en els clàssics i preclàssics: Moraes II, 769; Machado] i és el resultat normal de -MINUS: *termēo*, fase encara visible en nombrosos docs. medievals que porten *termio* o *termbo*; en fi el francoprovençal, que conserva la -o en els esdrúixols i darrere grups consonàntics, presenta unànimement *termeno*: avui en el Velai, Aosta, Alta Savoia etc. i ja escrit *termeyno* en un doc. friburguès de 1365 (*FEW* XIII, 239b24, 43ss.).

En tot cas és evident, tant pels fets indoeuropeus, com per la fonètica històrica llatina que *TERMINUS/TERMEN* tenia ĕ breu tònica, i ho confirmen les formes reto-romàniques *tiern(i)*; es creu que l'oc. *tèrme* tingué è des d'antic (confirmada pels parlars moderns, sense rimes trobadoresques). En català la ĕ s'hi ha

convertit en é normalment, en tots dialectes, d'acord amb la llei de Fabra; com és d'esperar s'ha conservat l'oberta en una part de les valls pallareses: *tèrme* a Esterri de Cardós, *tèrme* a Areu i Tavascan (*EntreDL* II, 37).

En el plet entre Ramon Gombau i el bisbe d'Urgell sobre els límits entre Guissona i Ribelles: «monstre Remon ipso *termine* ke proclame per Ribeles (que est de Cion ad enlà) che ag tan ample, lo monstre, delà, com lo té deza, ad riba de Sció ---», doc. dels anys 1035-75 (PPujol, *DocVgUrg.*, 1.1) o sigui que demostrí que, al llarg del riu Ció, tingué terme tan ample dellà del riu com l'hi té deçà del riu, segons ho proclama: és doncs ja amb el sentit de 'territori termenal, limitat, per línia terminal'; en un de parlarès dels anys 1094-1110, de formes ja més purament romàniques, es pot tractar d'un sentit igual, o potser més aviat, de la línia termenal mateixa: «hec est convenientia quod facit Artall cum R. Bernard in Mont-Cortès, et convenit che li pledeç lo *termen* de Castilgon» (MiretS, *BABL* VII, 106).

També en les *Vides Rosselloneses* es tracta d'un territori no gaire reduït: un paratge rural i desert, on habitava un monstre malèfic, el que fou occit per Sant Jordi: «ço Sen Georgi passàs per aquel loc, él vesé plorar la fi<1>la del rey, qui estec al *terme* del drac» (en espera que vingúes a devorar-la), 97v2, incís afegit pels adaptadors catalans, que no figura en el text llatí de la *Legenda Aurea* (261.7). També Lluïl l'usa en cc. termenal: «volc l'apostoli que'l rey li mostràs ço de què *contenia* ab l'arquebisbe; lo rey mostrà al papa los *tèrmens* tro als quals dehia que era sa senyoria --- fo mesa la qüestió en poder de dos hòmens qui sabien veritat dels *tèrmens* --- e fo feta pau e amistat enfre lo rey e l'arquebisbe»; i d'altra banda també en sentit abstracte: «--- ha Déus creada temprança enfre dos *tèrmens*» (*Blang.*, *NCL* II, 163.3; I, 190.3). «Si alcuna tayla amagada a Vilafrancha e en los *termes* seus, e en la terra de Conflent, era feyta» 1324 (Cartoral de Vfr. de Conflent, fº 5rº). Parlant de la pau entre romans i púnics: «com fóra miylor cosa que cascun de aquestz pobles agués vísquit en sos *termes* segurament e repo<s>ada!», Ant. Canals (*Scipió*, *NCL.*, 75).

En el camí de l'abstracció el mot passava de l'espai al temps, d'on *terme* en el sentit de 'termini, espai de temps limitat': «dix la emperadriu: --- és lo bon comte de Bna ----. Dix l'emperador: ---- nuyl temps la corona del Emperi no pres tan gran honor com --- sia vengut tan honrat comte per defensar --- per què, a mi és curt *terme* que jamés li-n pusca retre gasardó --- cercats tant que'l ajats trobat e que l'amenets ---», Desclot (*NCL* II, 59.7).

La idea de 'límit', però, havia anat prenent un matís més i més abstracte: «Aquelles mans que jamés perdonaren / --- / lo loc on jau la dolor --- / aquell voler qu'en mi no troba *terme* / és lo mijà per on dolor m'agreuja / --- / fort e punyent, mas encansable, verme», Ausiàs XCII, 8c; el concepte es va generalitzant, dins la idea de 'límit': «jamés en mi he vist altre desorde / sinó ultra *tèrmens* de rahó amar-vos», id.